

Du apaštalai ir kampainis. Šv. Judo Tado ir šv. Tomo ikonografijos genezės klausimai

Sigita Maslauskaitė-Mažylienė

Vilniaus dailės akademija

Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

sigita.maslauskaite@vda.lt

Šiuo tekstu siekiama atsakyti į klausimą, dėl kokios priežasties su šv. apaštalo Tomo hagiografinė tradicija susijęs architekto instrumentas kampainis taip pat vaizduojamas ir šv. apaštalo Judo Tado ikonografijoje. Norint šį tikslą pasiekti, pristatomi apokrifiniai ir hagiografiniai tekstai, akcentuojama apaštalų vardų kilmė, atpasakojamas ikonografijai įtaką dariusių istorijų turinys. Apaštališkos bendrystės išryškinimas paliečia „brolio dvynio“ sąvokos interpretaciją bei šv. Judo Tomo ir šv. Judo Tado sutapatinimą lėmusio I–III a. gnosticizmo kontekstą. Tekstai atskleidžia, kad šv. Tomo ir šv. Judo Tado misija geografiškai yra susaistyta su Indijos, Sirijos, Mažosios Azijos evangelizacija.

Reikšminiai žodžiai: Judas, Tomas, Tadas, kampainis, apokrifai, ikonografija.

Prologas

Meno istorijos lauke šventųjų ikonografijos tyrimai suklesti XVIII a., tačiau ir katalikiškosios reformos laikais siekta apibendrinti religinės ikonografijos problematiką. Pavyzdžiui, Liuveno eruditas Molanus (*De Picturis et Imaginibus Sacris*, 1570), Bolonijos kardinolas Gabriele Paleotti (*Discorso intorno alle imagini sacre et profane*, 1582), kiti Tridento susirinkimo nutarimų komentatoriai rašė apie deramą šventųjų vaizdavimą¹. Vėliau sekė bolandistų hagiografiniai tyrimai, nuo 1643 m. iki 1794 m. publikuoti *Acta Sanctorum* ir sužadinę ikonografinių studijų bangą². XIX–XX a. ikonografija tapo daugelio Europos mokslininkų tyrimų objektu: Adolphe-Napoléon Didron, *Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine* (1845), X. Barbier de Montault *Traité d'iconographie chrétienne* (1890), Karl Künstle *Ikonographie der christlichen Kunst* (1902), Dom Fernand Cabrol et Dom Henri Leclercq *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* (1953), Louis Réau *Iconographie de l'art chrétien* (1955–1959) ir daugelis kitų. Vatikano II susirinkimo reformos paskatino popiežiškojo Laterano universiteto Jono XXIII institutą pradėti leisti *Bibliotheca Sanctorum* ir *Enciclopedia dei Santi*. Prie šio projekto dešimtmetį dirbo daugiau nei 300 mokslininkų. Pirmasis leidimas apėmė 30 000 šventųjų, palaimintųjų, Dievo tarnų vardus, Senojo ir Naujojo testamentų figūras³.

Lietuvoje šventųjų kulto ir ikonografijos tyrimai atgijo 1990 m., tačiau specialiai tyrinėti apaštalų ikonografijos nebuvo poreikio, nes Jėzaus apaštalų ikonografija yra krikščioniškosios tradicijos duotybė, atkeliavusi į Lietuvą ir įsikūrusi šventuose statiniuose, altoriuose, knygose⁴. Jėzaus

- 1 Plačiau tema aptarta: Sigita Maslauskaitė, „Švč. Trejybės vaizdavimas. Potridentiniai traktatai apie krikščioniškąjį meną“, in *Pamaldumas Išganytojui Lietuvos kultūroje*, sudarė Liudas Jovaiša ir Gabija Surdokaitė (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008), 151–169. Tomas Riklius, *Estetinių Baroko kategorijų tapsmas potridentinuose meno teorijos traktatuose* (daktaro disertacija, Vilnius, 2023).
- 2 Bolandistai (lot. *Societas Bollandistarum*) – mokslininkų, kilusių iš jėzuitų, asociacija, nuo XVII a. pradžios studijavusi ir publikavusi krikščionybės šventųjų kultus ir hagiografiją. Pradininkas – olandų teologas, hagiografas jėzuitas Jeanas Bollandus (1596–1665). Svarbiausias leidinys *Acta Sanctorum* (*Šventųjų gyvenimai*).
- 3 Dvylikos tomų veikalas ir atskiras rodyklei skirtas tomas bei du tomai, skirti Rytų Bažnyčios šventiesiems.
- 4 Reikia išskirti Daliaus Ramonienės *Krikščioniškosios ikonografijos žodyną*, nes tai pirmasis enciklopedinio pobūdžio leidinys Lietuvoje, kuriame rašoma apie apaštalus ir jų atributus; Dalia Ramonienė, *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997). Naujausias šventųjų kulto Lietuvoje tyrimams skirtas leidinys: „Excellentia virtutum: šventieji Lietuvos kultūroje“, in *Religinės kultūros paveldo studijos 4*, sudarė Asta Giniūnienė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019).

mokinių ikonografija Lietuvą pasiekė su savosiomis „asmens tapatybės korelėmis“ – atributais, primenančiais svarbiausią gyvenimo įvykį, dažniausiai kankinystę, kitais atvejais – garsų evangelizacijos darbe įvykusį stebuklą ir, aišku, pasakanti apaštalo vardą. Tačiau retkarčiais toji duotybė koreguojama arba pritaikoma vietos bendruomenės reikmėms, dar kitais atvejais ji atkeliauja paini ar keista. Pažymėtina, kad vadinamosios ikonografijos „klaidos“ ir neatitikimai krikščioniškojo atvaizdo istorijoje yra įdomūs ir ištyrinėti (pvz., su šv. Jeronimo *Vulgatos* vertimo klaida siejami Mozės ragai arba keista rašytinio šaltinio interpretacija, suteikusi šv. Cecijai giesmininkų globėjos statusą).

Susidomėti šv. apaštalų Judo Tado ir Tomo ikonografija taip pat paskatino tam tikras neaiškumas, kuriam suprasti ir skiriamas šis tekstas. 2020–2021 m. Bažnytinio paveldo muziejuje veikė paroda *Pamokslininkai, stebukladariai ir architektas. Vilniaus arkivyskupijos bažnyčių šventųjų atvaizdai*⁵, kurioje buvo eksponuojami keturi šventojo architekto su kampainiu atvaizdai, o tas „architektas“ bažnyčių inventoriuose ir kultūros vertybių registruose buvo vadinamas ir šv. Judu Tadu, ir šv. Tomu [1–4 il.]. Pagrindinis šios maišaties kaltininkas – kampainis: ir vieno, ir kito šventojo atributas. Žinoma, lengva identifikuoti šv. Judą Tadą, jei, be kampainio, jis dar laiko Jėzaus atvaizdą [5 il.], o šv. Tomą – jei rankoje turi ietį, tačiau painiava prasideda, kai šalia šventojo nėra antrinio atributo, kai jis laiko tik kampainį. Kartais toje pačioje parapijoje „architektas su kampainiu“ vienų yra vadinamas šv. Tomu, kitų – šv. Judu Tadu. O kai *Lexikon der christlichen Ikonographie* randama parašyta, kad negalima paaiškinti (*kann aber nicht erklärt werden*), kodėl kampainis yra šv. Judo Tado atributas⁶, kyla vienintelis noras – išsiaiškinti.

Norint šį tikslą pasiekti, pradedant evangelijomis, chronologine tvarka pristatomi apokrifiniai ir hagiografiniai tekstai, akcentuojama šių apaštalų vardų kilmė bei reikšmė, trumpai atpasakojamas ikonografijai įtaką dariusių istorijų tyrinys. Aptarti tekstai komentuojami, apibendrinami ir daromos išvados apie apaštalų rankose laikomo kampainio ikonografijos pobūdį ir priežastis būti vieno ar kito apaštalo atributu.

5 <https://bpmuziejus.lt/news/687/83/Pamokslininkai-stebukladariai-ir-architektas-Vilniaus-arkivyskupijos-baznyciu-sventuju-atvaizdai.html>, žiūrėta 2023 m. sausio 8 d.

6 Engelbert Kirschbaum (Herausgeber), Wolfgang Braunfels (Mitwirkende), Günter Bandmann (Mitwirkende) et al., *Lexikon der christlichen Ikonographie* VIII (1990), 426.

1. Šv. apaštalas Judas Tadas, XVIII a. pr., Lietuva, drobė, aliejus, Karkaziškės Šv. apaštalo Petro ir Povilo bažnyčia (buv. Vilniaus Šv. Jono bažnyčia), Arūno Baltėno nuotrauka, 2021

St. Apostle Jude Thaddeus

Lithuania, early 18th c. Oil on canvas. Church of the Holy Apostles St. Peter and St. Paul in Karkaziškė. Before, St. John's Church in Vilnius. Photo by Arūnas Baltėnas, 2021

2. Šv. apaštalas Tomas, arba šv. apaštalas Judas Tadas, XVIII a. II p., Lietuva, drobė, aliejus, Šalčininkų Šv. apaštalo Petro bažnyčia (buv. Šalčininkėlių Šv. Jurgio bažnyčia), Arūno Baltėno nuotrauka, 2021

St. Apostle Thomas or St. Apostle Jude Thaddeus Lithuania, 2nd half 18th c. Oil on canvas. Church of St. Peter the Apostle in Šalčininkai. Before, the Church of St. George in Šalčininkėliai. Photo by Arūnas Baltėnas, 2021

3. Šv. apaštalas Tomas, XVIII a., Lietuva, drobė, aliejus, Pavoverės Šv. Kazimiero bažnyčia, Arūno Baltėno nuotrauka, 2021

St. Apostle Thomas
Lithuania, 18th c. Oil on canvas. St. Casimir's Church in Pavoverė. Photo by Arūnas Baltėnas, 2021

4. Šv. apaštalas Judas Tadas, arba šv. apaštalas Tomas, XVIII a., Lietuva, drobė, aliejus, Kaltanėnų Švč. Mergelės Marijos Angeliškosios bažnyčia, Arūno Baltėno nuotrauka, 2021

St. Apostle Jude Thaddeus or St. Apostle Thomas
Lithuania, 18th c. Oil on canvas. Church of the Blessed Virgin Mary of the Angels in Kaltanėnai. Photo by Arūnas Baltėnas, 2021

Vardai evangelijose: Judas Tadas ir Tomas. Evangelijose Judas Tadas nuo savo bendravardžio išdaviko Judo Iskarijoto atskiriamas pažymint, kad jis yra „Jokūbo brolis“ (Lk 6, 16), „ne tas Iskarijotas“ (Jn 14, 22). Jis vadinamas „Tadu“ Mato ir Morkaus evangelijose (Mt 10, 3 ir Mk 3, 18)⁷. Apaštalų darbuose vardijami Jeruzalėje susirinkę Jėzaus mokiniai ir paskutinis minimas: „Judas, Jokūbo brolis“ (Apd 1, 13). Taigi giminystės ryšiais Judas Tadas susiejamas su Jokūbu mažuoju ir su Jėzumi (Mt 10, 3; Mk 3,

7 Pietro de Ambroggi, „Giuda Taddeo“, in *Enciclopedia cattolica* VI (1951), 693. Licino M. Peretto, „Giuda Taddeo“, in *Bibliotheca Sanctorum*, t. VI (Roma: Città nuova editrice, 1965), 1152.

18; Lk 6, 16; Apd 1, 13)⁸. Tuo tarpu Luko evangelijoje Judas yra įvardijamas kaip „Jokūbo sūnus“ ir minimas prieš pat Judą Iskariotą, „vėliau tapusį išdaviku“ (Lk 6, 16). Kitose evangelijose yra minimas Judas „Viešpaties brolis“ (Mt 13, 55; Mk 6, 3). Paskutinis iš septynių katalikiškojo Naujojo Testamento laiškų Judo laiškas tradicijos yra priskiriamas apaštalui Judui Tadiui, nes laiško autorius save įvardija: „Judas, Jėzaus Kristaus tarnas, Jokūbo brolis“ (Jud 1, 1).

Tomas „vienas iš dvylikos“ Jono evangelijoje apibūdinamas graikišku žodžiu „Didimas“ (Δίδυμος) – „dvynys“ (Jn 11, 16; 20, 24; 21, 2), tačiau nepasakoma, kieno jis yra brolis dvynys. Leidžiama suprasti, kad Tomas yra žvejys (Jn 21, 2). Mato evangelijos apaštalų sąrašė Tomas užima septintą vietą (Mt 10, 3); Morkaus ir Luko – aštuntą (Mk 3, 18; Lk 6, 15). Apaštalų darbuose jis minimas šeštas (Apd 1, 13). Tomo charakterio savybės (drąsa, mąstymas) atsiskleidžia ketvirtoje evangelijoje: „Eikime ir mes mirti už jį“ (Jn 11, 16); „Viešpatie, mes nežinome, kur tu eini, tai kaipgi žinosime kelią?“ (Jn 14, 5). Žymusis suabejojusio Kristaus prisikėlimu ir įtikėjusio tik tuomet, kai jam asmeniškai pasirodė Išganytojas, šv. Tomo epizodas taip pat užrašytas Jono evangelijoje: „Mano Viešpats ir mano Dievas!“ (Jn 20, 26–29).

Apokrifiniai tekstai. Apokrifiniai tekstai neturi nieko bendra su evangelijų Tomu ir Judu Tadu ir piešia visiškai kitokius apaštalų portretus⁹. Ypač keistas yra Tomo paveikslas **Tomo aktuose**, apie 240 m. parašytuose sirų kalba Edesoje gerai apie Indiją, jos gyventojus ir religijas informuoto autoriaus¹⁰. Tekstas yra padalytas į 13 dalių. Tomo aktų herojus yra Judas

8 Laiške galatams Jokūbas vadinamas „Viešpaties broliu“ (Gal 1, 19).

Krikščioniškoje tradicijoje apokrifinė literatūra buvo ir yra kontroversijų objektas. „Pirmųjų krikščionybės šimtmečių tekstuose įvardijimas „apokrifinis“ reiškia slaptuosius mokymus ir juos pateikiančias knygas tiek su pozityvia, tiek su negatyvia konotacija.“ Šis apibūdinimas gali būti ir žanro, ir teksto savivardis (pvz., Jono, Jokūbo, Judo, Tomo apokrifas). „Apokrifinis“ kaip teksto įsivardijimas nurodo viso veikalo pobūdį ir implikuoja hermeneutinės pastangos būtinybę.“ Be to, kai kurie tekstai „pretenduoja į ekskluzyvumą, yra parašyti kaip „slapti“, neprieinami visiems. <...> Nuoroda pirmiausia į slaptą, neviešą, nesusekamą, galiausiai „nelegalią“ kilmę.“ Žr.: „Apokrifika ir gnosticizmas“, in *Šie yra slapsti žodžiai... Nag Hammadi apokrifai. Evangelija pagal Tomą. Evangelija pagal Pilypą. Petro laiškas, kurį jis pasiuntė Pilypui. Evangelija pagal Mariją. Sielos išaiškinimas*, sudarė Vytautas Ališauskas, Gražina Kelmelytė-Ratniece, iš koptų k. vertė ir paaiškinimus parengė Gražina Kelmelytė-Ratniece (Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2022), 7–8.

10 Apokrifinė Tomo evangelija (II a. pab. (?)) taip pat yra kildinama iš Sirijos. Nemažai teigiančių, kad ji parašyta Edesoje; Evangelija pagal Tomą (NHC II, 2), in *Šie yra slapsti žodžiai*, 20.

5. Šv. apaštalas Judas Tadas, XVIII a., Lietuva, drobė, aliejus, Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo mažoji bazilika, Gedimino Trečioko nuotrauka, 2022

St. Apostle Jude Thaddeus
Lithuania, 18th c. Oil on canvas. Small
Basilica of the Visitation of the Blessed
Virgin Mary in Trakai. Photo by Gedimi-
nas Trečiokas, 2022

Tomas – Viešpaties brolis dvynys, nes tokia yra aramėjiška graikiško žodžio „didimas“ etimologija (Jn 11, 16)¹¹. Judas Tomas visa kuo panašus į Kristų: fizine išvaizda, veiksmais ir stebuklais. Jis yra Jėzaus *alter ego*, dvasinis dvynys, gelbėtojas, patikėtinis, mistagoginių veiksmų atlikėjas¹². Apokrifinio pasakojimo esmė: Jeruzalėje apaštalai pasidalija darbų sritis, Judui Tomui Dvyniui tenka Indija, bet jis trokšta išvengti šios misijos, pasirodęs Jėzus įsako išvykti. Tomas parduodamas į vergovę Indijos karaliaus prekeiviui. Indijos karalius ieško gero architekto nuostabiems rūmams statyti, tačiau Tomas įžeidžia karalių tuos rūmus pastatydamas ne žemėje, bet danguje. Tomas dalyvauja karaliaus dukters vestuvėse ir puotos metu pasako pamokslą apie tobulą skaistumą. Jo žodžių įkvėpti jaunieji pasirenka skaistybę. Įtūžęs karalius įkalina Tomą, bet šis stebuklingai išvaduojamas. Tomo kankinystė aprašyta XIII „akte“ jo sekėjų ir priešų atsivertimų istorijos fone. Tomas savanoriškai sugrįžta į kalėjimą, tačiau jį žudyti visiems matant nesiryžtama,

11 „Gli atti di Tommaso“, in *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento II. Atti e leggende*, versione e commento a cura di Mario Erbetta (Bologna: Marietti, 2021), 309.

12 Ibid., 310.

jis išvedamas už miesto ir ant kalno perveriamas ietimi. Jo kūnas tęsia stebuklingus darbus¹³.

Judą Tomą apokrifas paverčia Jėzaus broliu dvyniu, jo darbai atskleidžia šviesos ir tamsos, gyvybės ir mirties dualizmą, siela ar dvasia priešinos pasauliui, kūnui ir aistroms. Seksualinis susilaikymas, kurio mokė Jėzaus dvynys Tomas, atneša laisvę nuo tamsos, nuo geidulingos prigimties, nuo mirties ir nuo pasaulietinio gyvenimo bei vaikų rūpesčių. Asketizmas taip pat atneša gyvybę ir Dievo vaikų poilsį¹⁴. Išganytojas atskleidžia savo broliui dvyniui nematomus dalykus, be to, kaip apaštalas Simonas, išpažinęs Jėzaus tapatybę, buvo pavadintas „Uola“ („Petru“), taip Judui priskirtas „Tomo Dvynio“ („Didimas Tomas“) vardas iškelia jį virš kitų apaštalo, nes privilegija būti Viešpaties broliu dvyniu yra su niekuo nesulyginama¹⁵.

Apokrifiniai **Tado aktai** yra žymiai trumpesni ir parašyti pora šimtmečių vėliau (400–450) už Tomo aktus. „Įvadas“ prasideda vardo aiškinimu: „Lebėjas (Lebbeo), tai tas pats Tadas, buvo kilęs iš Edesos <...> pasikrikštijęs tapo Tadu.“¹⁶ Tekstas sako, kad Tadas kartu su Tomu apaštalavo Sirijoje, Mesopotamijoje ir Indijoje. Tado aktų siriška versija, vadinamoji Apaštalo Adajaus doktrina, mus pasiekusi V–VI a. rankraščių pavidalu, pasakoja, kad Judas Tomas į Edesą išsiuntė Adajų – vieną iš 72 Jėzaus mokinių. Būtent šiame tekste įvyksta Sirijos apaštalo Tado istorijos susilieėjimas su Adajumi, kuris, pasak apokrifų, nešė Gerąją Naujieną į Edesą ir Mesopotamiją. Kitaip

13 Ibid., 372.

14 Gnostikai transcendentinę žinią laikė išsivadavimo priemone, aiškino, kad kosmosas nepataisomai blogas, jis yra ne Dievo, bet demiurgo kūrinys. Pasak gnostikų, žmogus turi kūną, sielą ir dvasią. Ezoterinei žinijai ir Jėzui Kristui padedant išrinktieji gali išsivaduoti iš demiurgo. Gnostikai Bibliją aiškino simboliškai ir alegoriškai, praktikavo žodžių ir atvaizdų magiją, ieškojo slaptųjų būties prasmų, ezoterines doktrinas, kurias esą palikęs Jėzus Kristus, įšventintiesiems perduodavo tik žodžiu. Žr.: „Gnosticizmas“, in *Žinynas. Religijos, bažnyčios, tikėjimas*, iš lenkų kalbos vertė Kazimieras Algimantas Antanavičius ir Leopoldas Stanevičius (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005), 95–96. Išsamiai: „Apokrifika ir gnosticizmas“, in *Šie yra slapti žodžiai*, 7–19.

15 Plačiau: John J. Gunther, „The meaning and origin of the name Judas Thomas“, in *Le Muséon. Revue d'études orientales*. Fondé en 1881 par Ch. De Harlez, t. 93 (Louvain, 1980), 113; Alexander Murray, *Doubting Thomas in Medieval Exegesis and Art*. With preface by Letizia Ermini Pani and Lester K. Little an introduction by David D'Avray and a bio-bibliography of the author (Roma: Unione internazionale degli istituti di archeologia storia e storia dell' arte in Roma, 2006), 84–87; Albertus Frederik Johannes Klijn, „John XIV, 22 and the name Judas Thomas“, in *Studies in John. Presented to Professor Dr. J. N. Sevenster on the occasion of his seventieth birthday* (Leiden: E. J. Brill, 1970), 88–96.

16 „Gli atti di Taddeo“, in *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento II*, 577.

tariant, Tadas ir Adajus yra vienas ir tas pats asmuo. Tado aktuose ir Adajaus doktrinoje pirmą kartą yra fiksuojamas krikščioniškojo atvaizdo istorijai svarbus epizodas apie „ne rankų darbo“ kūrinį: minimas Jėzaus atvaizdo – portreto sukūrimas. Pasakojama, kad Abgaro pasiuntinys Ananija vyko pas Jėzų su Abgaro laišku, o Viešpats, „būdamas širdžių žinovas, paprašė nusiprausti. Jam buvo paduotas dubuo, nusiprausęs nusišluostė veidą. Ant drobės liko [Jėzaus] atvaizdo atspaudas.“¹⁷ Atiduodamas Ananijai drobę su veidu, Jėzus pažadėjo po Prisikėlimo atsiųsti savo mokinį Tada, kuris „apšvies ir nukreips tiesos keliu: tave ir tavo miestą.“¹⁸

Šv. apaštalai Judas Tadas ir Tomas Euzebijaus Cezariečio „Karaliaus Abgaro istorijoje“. Abu – Tomas ir Tadas susitinka krikščionybės apologeto, egzegeto Euzebijaus Cezariečio (apie 260–340) *Bažnyčios istorijoje*, apimančioje pirmųjų trijų mūsų eros amžių įvykius iki imperatoriaus Konstantino. Temai svarbus XIII skyrius pasakoja apie karaliaus Abgaro išgydimą. Euzebijus rašo, kad Eufrato krašte valdęs Abgaras sirgo baisia žmonių priemonėmis nepagydoma liga (Hist. Eccl. I, 13)¹⁹. Išgirdęs apie Jėzų ir jo daromus stebuklus, jis parašė Jėzui laišką prašydamas išvaduoti iš kančių. Tačiau Jėzus jo neišklausė, „o tik pagerbė savo ranka rašytu laišku ir pažadėjo atsiųsti vieną savo mokinį, kuris jį išgydysiąs ir atnešiąs Išganymą ir jam, ir jo pavaldiniams“ (Hist. Eccl. I, 13). Ir šioje istorijos vietoje prasideda Tomo ir Tado bendradarbiavimo pynė: „Po Kristaus prisikėlimo ir įžengimo į dangų vienas iš dvylikos apaštalų – Tomas, Dievo įkvėptas, pasiuntė Tada, kuris priklausė septyniasdešimties Kristaus mokinių būriui, keliauti į Edesą ir <...> skelbti Kristaus mokslą. Per jį [Tadą] išsipildė mūsų Išganytojo pažadai“ (Hist. Eccl. I, 13).

Euzebijus pasakoja, kad Edesos archyvuose prie laiškų randamas priedas sirų kalba, ir kalbėdamas apie šiuos laiškus pradeda minėti Judo Tomo vardą: „Jėzui įžengus į dangų, Judas, vadinamas taip pat Tomu, išsiuntė pas karalių apaštalą Tada – vieną iš septyniasdešimties mokinių“ (Hist. Eccl. I, 13). Toliau pasakojimas byloja, kad Tadas pradėjo gydyti ir garsas apie jį pasiekė karalių Abgarą. Jis išsikvietė apaštalą, o kai šis įžengė į rūmus, Abgaras „išvydo Tado veide kažkokią stebuklingą šviesą. Tai pamatęs jis puolė žemėn prieš Tada“ ir klausė: „Ar tu iš tikrųjų esi Jėzaus, Dievo Sūnaus, mokins, kuris

17 Ibid., 577.

18 Ibid.

19 Čia ir toliau cituojamas Česlovo Kavaliausko vertimas iš graikų kalbos (I–VII skyriai); Eusebijas Cezarietis, *Bažnyčios istorija* (Vilnius: Lumen fondo leidykla, 1993).

išgydys ir duos gyvenimą?“ Tadas patvirtino, pažymėdamas, kad reikia iškėti Jėzų, „tuomet pagal tavo tikėjimą išsipildys ir tavo širdies troškimai.“ Abgaras įtikėjo ir pasveiko iš ligos, išsivadavo iš kentėjimų. Apaštalas Tadas pasiliko valdovo mieste ir skelbdamas Dievo žodį atliko dar daug kitų stebuklų ir didingų darbų, ir visa įvyko 340 metais (Hist. Eccl. I, 13). Antroje knygoje *Apie apaštalių gyvenimą Kristui įžengus į dangų* Euzebijus dar kartą pamini Abgaro istoriją, vėl pažymėdamas, kad Tomas siuntė Tadą į Edesą „kaip Kristaus mokslo skelbėją ir evangelistą“ (Hist. Eccl. II, 1) ir šis pagydė karalių ir paskatino karalystės žmones „nusilenkti Kristaus galybei, padarė juos Išganymo mokslo išpažinėjais“ (Hist. Eccl. II, 1).

Euzebijaus pasakojimo herojus Judas Tadas nėra prastesnis už Jėzaus apaštalą ir mokinį Judą Tomą, Tado skelbiamas Dievo žodis turi Viešpaties galią – duoda [Abgarui] gyvybę. Bet Tado apaštališkas statusas pirmojoje Euzebijaus *Bažnyčios istorijos* knygoje vis dėlto sumažinimas iki „vieno iš septyniasdešimties“ mokinių (Hist. Eccl. I, 13) greičiausiai tam, kad įtrauktų Abgaro tautą tarp septyniasdešimties krikščioniškų tautų²⁰. Kiti gi pabrėžia, kad apokrifiniuose tekstuose minimo vieno iš septyniasdešimt dviejų apaštalių – Tado – nederėtų tapatinti su Judu Tadu²¹. Be to, Euzebijus nemini Kristaus atvaizdo, tik laišką²².

Česlovas Kavaliauskas primena, kad istorija apie Abgarą ir Tadą Bažnyčios tradicijoje visada laikyta legenda ir kad negali būti jokių autentiškų Kristaus laiškų²³. Tačiau XX a. antroje pusėje Turino drobulės tyrimų kontekste atsirado teigiančių, kad Kristaus mokinyš Adajus iš Jeruzalės išgabeno drobulę į Edesą²⁴. Taip pat manoma, kad „Adajaus“ („Addai“) vardo pakeitimas „Tadu“ yra įkvėptas troškimo suteikti legendai apaštališkų bruožų²⁵.

20 Gunther, „The meaning and origin of the name Judas Thomas“, 126.

21 Ambroggi, „Giuda Taddeo“, 694.

22 Plačiau šia tema: Sigita Maslauskaitė ir Tojana Račiūnaitė, „Dievoraiška ir atvaizdas“, in *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus: pamokslo faksimilė, vertimas ir studija*, sudarė Tojana Račiūnaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009), 110–114.

23 Česlovo Kavaliausko komentaras 87 išnašoje, in Cezarietis, *Bažnyčios istorija*, 46, išnaša 87.

24 Plačiau: Andrew Palmer, „Edessen images of Christ“, in Karlheinz Dietz et al., *Das Christusbild. Zu Herkunft und Entwicklung in Ost und West* (Würzburg: Echter, 2016); *Gyvas žodis, gyvas vaizdas*, 2009.

25 Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique, livres I–IV*, texte grec traduction et annotation par Gustave Bardy (Paris: Les éditions du cerf, 1978), 41, išnaša 3.

VI ir IX Abdijs pseudoknygos: šventieji Simonas ir Judas, bei šv. Tomas. Nuo XVI a. Abdijs vardu žinoma lotyniškoji hagiografija (VI a. pab.) viduramžiais buvo labai skaitoma. *Abdijs pseudoknygos* tekstas apie šv. Simoną ir šv. Judą šiandienos tyrėjus domina kaip dokumentas, aiškinantis kaldėjų ir persų praktikuotą magiją ir ankstyvosios Bažnyčios kovą su ja²⁶. Simono ir Judo darbus (lot. *gesta*) Persijoje ir Mato Etiopijoje sieja magų Zaroeno ir Arfaksato figūros. Apaštalo Mato išvaryti iš Etiopijos magai atvyksta į Persiją. Apokrifinis pasakojimas byloja, kad du vyresnieji Jokūbo broliai Simonas Kanaanietis ir Judas Tadas Uolusis atvyko į Persiją apaštalausti ir, tik pradėję pamokslauti, susidūrė su Zaroenu ir Arfaksatu. Tarp kitų aprašomas ikonografijos istorijai svarbus epizodas apie šių magų prikvieistas gyvates, kurios visgi užpuolė pačius magus. O Simonas ir Judas Tadas jų pasigailėję išgydė. Įrodę savo šventumą Persijoje, kariuomenės vado Varardacho pakviesti nuvyko pas Suaniro karalių, kur po pamokslo Saulės šventykloje žynių buvo nukankinti²⁷.

IX *Abdijs pseudoknygoje* sureikšmintas siriškuose Tomo aktuose aprašytas šv. Tomo rojuje suprojektuotų rūmų pasakojimas viduramžiais itin išpopuliarėjo ir įsitvirtino šv. Tomo ikonografijoje, taip jam buvo suteiktas architekto atributas – kampainis. Be to, *Abdijs pseudoknygos* įvade pakartojama Euzebijaus istorija, kad Tomas Dvynys, gavęs Šventosios Dvasios dovaną, išsiuntė Tadą pas Edesos karalių Abgarą, kad šį išgydytų. Tadas misiją „su meile įvykdė“: atvyko pas Abgarą, padarė kryžiaus ženklą ir ligonis visiškai pasveiko. O kol Tadas gydė karalių Abgarą, Tomas buvo Jeruzalėje ir iš čia gavo pavedimą vykti į Indiją²⁸.

Bažnyčia pasmerkė šiuos pasakojimus, kaip ir kitus apokrifinius tekstus, tačiau jie akivaizdžiai įkvėpė vėlyvųjų viduramžių dailę ir dramą²⁹, o mūsų atveju sukomplikavo šv. Judo Tado ir šv. Tomo ikonografiją.

Jokūbo Voraginiečio Aukso legenda. Didžiausio populiarumo sulaukęs italų dominikono Jokūbo Voraginiečio XIII a. antros pusės šventųjų

26 „Libro VI dello Ps. Abdia: Simone e Giuda“, in *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento II*, 562.

27 Ibid., 563–571. Šiame apokrifiniame tekste nėra karaliaus Abgaro ir Jėzaus gydančio laiško ar atvaizdo istorijos. Išskyrus tai, kad aiškintojai atpažįsta V a. armėnų istoriko Mozės Korėniečio (Moses Chorenensis) nurodą apie du Jėzaus bendraamžio karaliaus Abgaro laiškus, kuriuos Abgaras rašė per Simoną Senosios Persijos valdovams. Ibid., 562.

28 „Libro IX dello Ps. Abdia“, in *Gli Apocrifi del Nuovo Testamento II*, 376.

29 Francesco Spadafora, „Tommaso apostolo“, in *Bibliotheca Sanctorum*, t. XII (Roma: Città nuova editrice, 1969), 536–540.

gyvenimų rinkinys liudija viduramžiais neregėtą mastą pasiekusį šventųjų hagiografijos išsivystymą. Enciklopedinis veikalas apėmė daug įvairių šaltinių: Šventąjį raštą, liturginius tekstus, doktrininis Bažnyčios tėvų tekstus, apokrifinę tradiciją³⁰.

Šv. Tomo istorijos pagrindiniai įvykiai atitinka aprašytuosius Tomo aktuose ir *Abdijo pseudoknygoje*, tik yra gerokai sutrumpinti. Taip pat išryškintas pasakojimas apie Indijos karaliaus rūmų statybą: apaštalas nubraižė nuostabių rūmų planą ir paėmė iš karaliaus brangenybų statyboms. Tačiau, karaliui išvykus, apaštalas visus turtus išdalijo neturtėliams ir dvejus metus, kol karaliaus nebuvo, uoliai šiame krašte apaštalavo. Sugrįžęs valdovas įkalino Tomą ir ketino sudeginti, tačiau prisikėlęs miręs karaliaus brolis pasirodė skriaudėjui pranešti, kad Tomo pastatyti rūmai yra rojuje. Atgailaujančiam karaliui Tomas atsakė, kad, tik įtikėjęs Kristų ir priėmus krikštą, įmanoma tapti amžinosios karalystės dalininkais³¹. Karalius atsivertė, gyvendamas Kristaus vardu padarė daug stebuklų ir mirė kankinio mirtimi. Tuo tarpu Tomo kankinystė, pažymi Voraginetis, aprašyta remiantis Izidoriaus Sevillečio knyga *Apie šventųjų gyvenimą ir mirtį*: „Tomas, Kristaus mokinyš ir asmuo, panašus į Išganytoją, klausydamas netikėjo, o tikinčiuoju tapo regėdamas. Jis skelbė evangeliją partams, medams, persams, hirkanams ir baktrams. <...> Iki kankinystės dienos, kuomet buvo pervertas ietimis.“³²

Aukso legendoje nėra skyriaus apie šv. Judą Tadą, bet yra skyrius „Apie šventuosius Simoną ir Judą“, nes tokia tuo metu suformuota (ir dar galiojanti) abiejų šventųjų liturginė šventė. *Aukso legendoje* Judas yra ir Tadas, aiškinama šių vardų reikšmė. Remdamasis Jonu Damaskiečiu, Voraginetis atpasakoja karaliaus Abgaro ir Jėzaus atvaizdo atspaudo istoriją bei to atvaizdo stebuklingą galią paliudijusius stebuklus Edesoje ir priduria, kad „kai Viešpats buvo paimtas į dangų, apaštalas Tomas pasiuntė Tadėją, kuris buvo vadinamas ir Judu, pas karalių Abgarą, kaip buvo pažadėta Dievo.“³³ Taip pat minimas Tado veido spindesys, tačiau pasakojimas baigiamas netikėtu, apokrifiniuose tekstuose neminimu relikvijos panaudojimo veiksmu:

30 Gita Drungilienė, „Jokūbas Voraginetis, Aukso legenda ir Lietuva“, in *Aukso legenda, arba šventųjų skaitiniai. Pirma knyga*, vertė Veronika Gerliakienė, Sigita Narbutas, Vaidilė Stalioraitytė ir Tomas Veteikis (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008), 11–19.

31 *Aukso legenda. Pirma knyga*, 77–78.

32 Ibid., 83.

33 Ibid., 420.

„Kadangi Abgaras <...> buvo raupsuotas, Tadas paėmė išganytojo laišką (!), įtrynė juo veidą Abgarui ir šis kaip mat pasveiko.“³⁴

Jokūbas Voraginetis apaštalus vadina „Tomu“ ir „Judu Tadu“. Jis aprašo tik Simono kankinystę „buvo prikalts prie kryžiaus skersinio“, tačiau nemini, kokia kankinio mirtimi mirė Judas Tadas.

Petro Skargos Šventųjų gyvenimai. Žymiausias mūsų kraštų hagiografijos veikalas Petro Skargos *Šventųjų gyvenimai* (1579–1610) savo struktūra panašūs į *Aukso legendą*: pradžioje aiškinama šventųjų vardo kilmė ir reikšmė, toliau eina gyvenimo ir kankinystės aprašymas, pavyzdžiui: „Simonas, kuris, siekiant atskirti jį nuo šv. Petro, vadinamas „Kanaaniečiu“ ir „Zelotu“ („Uoliuoju“), tikriausiai buvo kilęs iš Galilėjos Kanos ir jis buvo tas jaunikis, kurį pagerbė į jo vestuves atvykęs Jėzus su motina Marija. Vandens pavertimo vynu stebuklas jam, pasak legendos, buvo ta priežastis, dėl kurios Simonas, jo nuotakai sutikus, nusekė paskui Kristų, ir dėl itin uolaus Evangelijos skelbimo bei siekimo išgelbėti sielas buvo pramintas „Zelotu“, t. y. „Uoliuoju“. Jėzaus išmokytas ir pašauktas būti apaštalu, sustiprintas atsiųstos Šv. Dvasios dovana, jis nešė Šventosios Evangelijos deglą tarp žydų ir pagonių, o vėliau Persijoje susitiko su apaštalu Judu.“ Taip pat pažymima, kad šv. Judas, kuris, siekiant atskirti jį nuo Judo Iskarijoto, dar vadinamas „Tadu“ buvo Kleopo – šv. Juozapo brolio ir Švč. Mergelės Marijos giminaičio – sūnus. O šv. apaštalai Jokūbas jaunesnysis ir Simonas buvo tikri jo broliai.

Apie šv. Judą Tadą Skarga pasakoja, kad iki buvo pašauktas apaštalavimo tarnystėn šis gyveno laimingą santuokinį gyvenimą ir vertėsi žemdirbyste. Jis viską paliko ir nusekė paskui Jėzų, kad „galiausiai patirtų kankinio mirtį“. Po Sekminių Judas apaštalavo Arabijoje ir Sirijoje, paskui nuvyko į Persiją pas Simoną. Tuo metu karalius Bodarachas, išsiuntęs savo kariuomenę į Indiją, paklausė dievų, kuo baigsis kelionė. Jie atsakė, kad, kol svetimšaliai Simonas ir Judas bus šalyje, į jo klausimą neatsakys. Karalius, netverdamas smalsumu, įsakė stoti prieš jį tiems vyrams, kurių taip bijojo dievai. Apaštalai, stoję prieš jį, liepė pagonių šventikams kalbėti ir pasakyti, kaip baigsis karas. Jie spėjo, kad kova bus ilga ir kruvina. „Meluojate, – tarė apaštalai, – rytoj, apie trečią valandą, karaliau, prieš tave stos Indijos pasiuntiniai, melddami taikos ir pasiduodami tau.“ Bodarachas įsakė įkalinti

34 Ibid. Ši vieta paimta iš Vincento Boviečio „Speculum historiale“ (VII, 30), in *Aukso legenda*, 752, išnaša 988.

ir apaštalus, ir žynius, kad įsitikintų, kurie iš jų sakė tiesą. Kai kitą dieną išsipildė apaštalų žodžiai, apsidžiaugęs karalius aplankė juos kalėjime, o pagonių šventikus norėjo pasmerkti myriop, bet, užtarus Simonui ir Judui, gyvybės jie neprarado, tačiau užsitraukė nemalonę. Keršto trokšdami pagonių šventikai susimokė su dviem burtininkais ir nusprendė jų pagalba išginti svetimšalius iš savo krašto. Tam burtininkai nusprendė pasitelkti didžiąsias gyvates. Tačiau apaštalai liepė ropliams pulti savo šeimininkus, tačiau jų neužduoti. Paklusdamos šventųjų įsakymui gyvatės taip smarkiai puolė burtininkus, kad šie raitėsi rėkdami iš skausmo ir baimės. Apaštalams įsakius, ropliai nuo jų atstojo ir sulindo į žemę.

Nuo to laiko Simonas ir Judas netrukdomi skelbė Šventąją Evangeliją, darė įvairius stebuklus ir bemaž visą karalystę atvertė į Kristaus tikėjimą. Krikščionybės plitimas, pagoniškų šventyklų naikinimas ar jų pavertimas bažnyčiomis varė į neviltį pagonių šventikus; tad jie ėmė kiršinti žmones ir galiausiai sukėlė tokį pyktį, kad Suaniro mieste Simonas ir Judas buvo sučiupti, ir vienas, ir kitas kankinami, vedami prie saulės ir mėnulio stovyklų reikalaujant sudėti joms aukas ir išsižadėti Kristaus. Tačiau po apaštalų maldų stabai nuvirto nuo altorių ir sudužo į mažus gabalėlius, įniršę žmonės pareikalavo juos nužudyti. Po ilgų kankinimų Simonas buvo perpjautas pjūklų išilgai, o Judas nužudytas kardu. Dalis jų palaikų saugoma Romoje³⁵.

Šv. Tomo istoriją Skarga rašė remdamasis *Aukso legenda*, o čia norėta išryškinti šv. Simono ir Judo hagiografiją, kuri Lietuvoje buvo skaitoma ir žinoma, tačiau legendos epizodai – kovos su burtininkais, gyvačių užsiundymas ant Persijos žynių, karaliaus Abgaro išgydymas nuo raupsų, Ananijo krikštas Edesoje – Lietuvos bažnytiniame mene nesutinkami.

Kieno kampainis? Norint atsakyti į klausimą apie kampainį, verta aptarti šio talpaus simbolio reikšmę. Kampainio ikonografijos istorija yra sena, pats simbolis itin talpus. Pavyzdžiui, Senovės Kinijoje kampainis vaizduojamas mistinio išminčiaus rankoje, kurį reikia suprasti kaip pašvęstojo maginių dorybių ugdymo simbolį³⁶. Architektų ir statybininkų amato instrumentas viduramžių dailėje dažniausiai simbolizuoja žemę, nes su juo

35 Petras Skarga, „Żywot świętego Szymona i Judy, Apostolów“, in *Żywoty świętych pańskich na wszystkie dnie roku*, opracowane podług ks. Piotra Skargi T. J., ojca Prokopa, kapucyna, ojca Bitschnaua, benedyktyna i innych wybitnych autorów. Wydanie szóste (Mikolów–Warszawa: nakładem Karola Miarki, 1910), 1045–1047.

36 „Squadra“, in Hans Biedermann, *Enciclopedia dei simboli* (Milano: Garzanti, 1991), 512–513.

galima nubrėžti stačius kampus (žemė – stačiakampis, dangus – apskritimas). Tiesus arba status kampas interpretuojamas ir kaip sąvokų „teisingumas“, „atvirumas“, „legalumas“ įvaizdis. Kaip ir kompasas (išminties, susivaldymo ir tiesos simbolis), taip ir kampainis dėl savo praktinės paskirties ikonografijoje tampa plačiai naudojamu simboliu, nes apie tai, kad pasaulis sutvertas remiantis matematikos taisyklėmis, kalba ir Platonas, ir Biblija. Dviejų skirtingo ilgio kraštinių kampainis (santykiu 3:4) suvokiamas kaip aliuzija į Pitagoro teoremą. Kartais jis vaizduoja Dievo ir artimo meilę, o Renesanse tampa Melancholijos atributu, nes plėtojantis neoplatoninėms idėjoms sąvoka *furor melancholicus* tampa *furor divinus*, taigi ir genijaus sinonimu. Genijaus, kuris geba kurti grožį „žiūrėdamas saiko ir svorio“³⁷. Kampainis yra itin svarbus simbolis masonų emblematikoje.

Viduramžiais apaštalas Tomas tapo statybininkų globėju, todėl nuo XIII a. kampainis jo rankose matomas dažniau negu kančios atributas ietis³⁸. XV a. Venecijos mūrininkų korporacijos savo globėju pasirinko apaštalą Tomą, dangiškų imperatoriaus rūmų statytoją su kampainiu rankoje. Tačiau visai netrukus vokiškuose kraštuose ir šv. Judas Tadas pradėtas minėti kaip medžio ir marmuro meistrų globėjas ir imtas vaizduoti, žinoma, su kampainiu³⁹. Be to, ne tik šv. apaštalai Judas Tadas ir Tomas, bet ir, pavyzdžiui, šv. apaštalas Matas⁴⁰ bei šv. Jokūbas jaunesnysis retkarčiais yra vaizduojami su kampainiu⁴¹. Pastarajam, pasak ikonografų, šis atributas priskiriamas, nes jis siejasi su visoms krikščionių bendruomenėms adresuotu enciklinio pobūdžio Jokūbo laišku, kuriame apaštalas ragina „tiesinti“ įpročius, elgesį, santykius⁴².

Taip pat ir šv. Judo Tado rankose vaizduojamą kampainį kai kurie tyrėjai grindžia užuomina į Judo laiško eilutę: „Bet Jūs, mylimieji, statykite save ant savo švenčiausiojo tikėjimo!“ (Jd 1, 20)⁴³. Labai panaši mintis nuskamba ir šv. Pauliaus žodžiuose: „Dievo man suteikta malone aš, kaip išmanus

37 Ibid.

38 Angelo Maria Raggi, „Tommaso apostolo. Iconografia“, in *Bibliotheca Sanctorum*, t. XII, 540–541. Nuo Renesanso Tomo įtikėjimo epizodas iš Jono evangelijos (Jn 20, 26–29) tapo labiausiai menininkus įkvėpusia scena.

39 Maria Letizia Casanova, „Giuda Taddeo. Iconografia“, in *Bibliotheca Sanctorum*, t. VI, 1156–1157.

40 Biedermann, *Enciclopedia dei simboli*, 512.

41 Rocco Panzarino et Maria Angelini, „Squadra“, in *Santi e simboli. Storia, miracoli, tradizioni e leggende nell'arte sacra* (Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 2012), 61–62.

42 Ibid., 61.

43 Ibid.

statybos vadovas, padėjau pamatą, o kitas stato toliau <...> Argi nežinote, kad jūs esate Dievo šventovė ir jumyse gyvena Dievo Dvasia“ (1 Kor 3, 10–16). Tačiau šv. Paulius su kampainiu nevaizduojamas. Todėl šio tyrimo kontekstui svarbu pažymėti, kad šv. Judo Tado ikonografijos atveju kampainis neturėtų būti siejamas su Šventajame Rašte plačiai vartojama statytojo architekto alegorija (pradedant Pradžios knyga (Viešpats – pasaulio architektas) ir baigiant apaštalu Pauliumi (Tikėjimo pamatas – Kristus). Atributas kampainis šv. Judo Tado greičiausiai tenka dėl šv. Judo Tomo ir šv. Judo Tado asmenvardžių ir istorijų sampynos. Pavyzdžiui, Vladas Drėma, rašydamas apie 1844 m. uždarytos Vilniaus Misionierių bažnyčios liturginį inventorių, vartoja būtent „Judo Tomo“ vardą: „presbiterijoje būta šoninio „Šv. Tomo Judos“ altoriaus su paveikslu“ bei įvardija, kad kitas šv. Tado altorius su paveikslu „atiteko Eišiškių bažnyčiai.“⁴⁴ Tuo tarpu Karkažiškių bažnyčioje išlikęs Vilniaus Šv. Jono bažnyčios altorinis paveikslas apaštalą vaizduoja su kampainiu, bet atvaizdo apačioje esantis įrašas neleidžia suklysti: Šv. Judas Tadas [1 il.].

Tomas – Dvynys. Asmenvardis „Tomas“, kaip jau buvo pabrėžta, aramėjiškai reiškia „dvynys“, taip kaip graikiškai „Didimas“ – dvynys. Tokia šio apaštalo vardo forma sutinkama ir siriškos kilmės tekstuose. Atsakydami į mus dominantį klausimą, kodėl apokrifiniuose tekstuose veikia Judas Tomas, mokslininkai remiasi istoriniu kontekstu ir įrodo, kad Judo Tomo ir Judo Tado su(si)tapatinimą lėmė I–III a. tarp krikščionių išplitusios gnostinės pasaulėžiūros⁴⁵.

Apokrifai Tomą laikė Jėzaus broliu dvyniu, o viduramžiais šv. Judas Tadas tapatintas su Judu „Viešpaties broliu“, tačiau kada tiksliai šv. Judas Tadas pradedamas maišyti su šv. Tomu – ekspertai nepasako. Cezariečio *Bažnyčios istorijoje* matyti, kad krikščioniškoji tradicija sulipdo šv. Judo Tado ir šv. Judo Tomo gyvenimo ir apaštalavimo istorijas. Pažymėtina, kad ankstyvasis ezoterinis mokymas nepaaiškina, kodėl Judas Tomas yra vadinamas Jėzaus dvyniu. Konstatuojamas faktas, kad ši paslaptinė dvyniška Tomo ir Jėzaus giminystė „užsimezga“ Edesoje, tarsi būtų siekiama šiuo vardu pagrįsti, jog gnostinė tradicija kilo iš to paties apaštalo, kaip ir jos aiškinimas⁴⁶.

44 Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia* (Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997), 203. Šiandien Eišiškių bažnyčioje tokio paveikslo nėra.

45 Gunther, „The meaning and origin of the name Judas Thomas“, 113–114; Klijn, „John XIV, 22 and the name Judas Thomas“, 88–96.

46 Gunther, „The meaning and origin of the name Judas Thomas“, 138.

Kai kurie tyrinėtojai daro išvadą, kad nors gnostikai Tomą ir pavertė Jėzaus broliu dvyniu, tačiau aramėjiškas vardas „Tomas“ greičiausiai yra pravardė, o tikrasis apaštalo vardas yra „Judas“, ir teigia, kad graikai vertėjai, nesupratę aramėjiško žodžio, apaštalą Judą pavadino „Didimu“ – Dvyniu⁴⁷. Yra svarstoma, kad „Tomas“ yra Judui pridėtas epitetas-pravardė, kad galima būtų atskirti nuo išdaviko Judo Iskarijoto. Judui išdavikui tapus prakeiktuoju, galutinai sukompromituotas asmenvardis „Judas“ buvo nubrauktas ir palikta tik pravardė „Tomas“. „Tomas“ nėra nei prasminis vardas, kokį neretai sutinkame Senajame Testamente („Adomas“ – „Žmogus“, „Abraomas“ – „Daugelio tėvas“), bet epitetas, praradęs savo asmenvardį „Judas“.

Galima teigti, kad ankstyvoji krikščioniškoji tradicija bylojo apie apaštalą, kuris vadinamas „dvyniu“. Tačiau nežinoma, ar ta pati tradicija sakė, kad to „dvynio“ apaštalo vardas buvo Judas. Bet kuriuo atveju Sirijoje „dvynys“ buvo vadinamas Judu ir aplinkui šį „dvynį“ buvo nupinta istorija. Apokrifiniame tekste pasakyta, kad vardas „Dvynys“ atsirado dėl to, kad apaštalas buvo toks panašus į Jėzų, jog jį galima laikyti jo broliu dvyniu. Taip atsitiko todėl, kad pagal Sirijoje vyravusią kristologinę srovę Jėzus apsisireiškė įvairiais pavidalais. Taigi vardas „Dvynys“ atsirado ne dėl tam tikros kristologinės sampratos, bet tam tikra kristologinė samprata suteikė žodžiui „dvynys“ ypatingą reikšmę⁴⁸.

Galiausiai yra manančių, kad pravardė „Tomas – Dvynys“ gali reikšti žymiąsias Tomo dvejonas, nes indoeuropiečių kalbose žodis „dvynys“ (*dubbio, doute, doubt, zweifeln*) kyla iš „du“, „dvigubas“⁴⁹. Taigi ir apaštalo atributas kampainis primena, kad šv. Tomas yra „netikintis“: jis matuoja, tikrina, nepasitiki.

Išvados

Aptarti apokrifiniai ir hagiografiniai tekstai leidžia teigti, kad architekto įrankis kampainis priklauso šv. Tomui ir byloja apie rojuje apaštalo pastatytus rūmus bei jo misiją Indijoje. Tuo tarpu kampainio atsiradimą šv. Judo Tado rankose reiktų vertinti kaip iš apokrifinių tekstų atėjusią painiavą, kaip klaidą, kuri akivaizdi vėlyvųjų viduramžių ikonografijoje ir Lietuvos bažnytinėje dailėje. Painiava siejama su „Judo“ asmenvardžiu:

47 Klijn, „John XIV, 22 and the name Judas Thomas“, 96.

48 Ibid.

49 Murray, *Doubting Thomas in Medieval Exegesis and Art*, 86.

šv. Judas Tadas ir šv. Judas Tomas. „Judas“ Izraelyje buvo vienas populiariausių vardų, tuo tarpu vardas „Tomas“ reiškia „dvynys“ ir yra asmens apibūdinimas, pravardė.

Matyti, kad šv. Judo Tomo ir šv. Judo Tado sudvejinimą lėmė I–III a. gnostinė ir apokrifinė tradicijos, kalbančios ne tik apie bendravardžius herojus, bet ir liudijančios jų misijos bendrumą: šv. apaštalai Tomas ir Judas Tadas geografiškai ir konceptualiai yra susaistyti su Indijos, Sirijos, Mažosios Azijos evangelizacija.

Viduramžiais šv. Judo Tado kultas nukentėjo dėl bendravardžio Jėzaus išdaviko Judo Iskarijoto istorijos. Nepaisant to, šv. Brigita Švedė savo *Dangiškuose apreiškimuose* (*Himmelska uppenbarelsen*, senąja švedų kalba, lot. *Revelationes*, 1492) pasakoja, kad Viešpats jai liepęs su pasitikėjimu melstis šiam šventajam, nes jis gelbėja iš beviltiškų gyvenimo situacijų. Šiuo veikalu šv. Brigita Švedė, galima sakyti, reabilitavo šv. Judą Tadą, ir po *Apraiškimų* pasirodymo jo kultas pradėjo skliti Vakarų Europoje. Pavyzdžiui, XVI a. Vakarų Europos dailėje aiškiai pastebima šv. Judo Tado atvaizdų gausa. XVII a. šv. Judo Tado kultas paplito Vidurio Rytų Europoje: Austrijoje, Čekijoje, Lenkijoje. Žodynai ir enciklopedijos kartoja, kad XVIII–XIX a. šiose šalyse Tado asmenvardis tapo labai populiarius, ir mini Adomo Mickevičiaus poemą *Ponas Tadas* (1834)⁵⁰. Lietuvoje pamaldumas šv. Judui Tadui išryškėja XVIII a.: jis vaizduojamas ir su Jėzaus atvaizdu, ir su kampainiu, tačiau statistiškai dažniau – su kampainiu⁵¹.

Šv. Tomo atributai yra du: kampainis ir ietis. Tuo tarpu šv. Judo Tado ikonografija pasižymi atributų gausa: su kankinystės istorija siejami kuoka, kalavijas, kirvis, alebarda ir su Abgaro legenda susijęs Jėzaus atvaizdas. Pastarasis Judo Tado rankoje ne tik primena, kad jis yra gydančią dieviškojo atvaizdo malonę nešantis pasiuntinys, bet ir, kad būdamas Kristaus pusbroliu, turi „portretinio panašumo“ su Jėzumi: nors ir ne „dvynys“ kaip Tomas, bet vis dėlto Tadas yra Jėzaus giminaitis. Taigi krikščioniškojoje tradicijoje tam tikrais istorijos periodais trokštama, kad abu apaštalai būtų Jėzaus broliai.

50 *Iconographie de l'art chrétien par Louis Réau*, t. III, *Iconographie des saints*, II (Paris: Presses universitaires de France, 1958), 765; Fernando e Gioia Lanzi, *Santi e patroni. Come riconoscerli nell'arte e nelle immagini popolari* (Milano: Jaca Book, 2013), 83.

51 Remiamasi Lietuvos kultūros tyrimų instituto Sakralinės dailės skyriaus leistais *Sakralinės dailės katalogais*, Kultūros paveldo departamento duomenų baze ir mūsų laikais sudarytais bažnyčių inventoriais. Kas skatino gelbėtojo iš beviltiškos padėties šv. Judo Tado kultą Lietuvoje ir Lenkijoje, būtų kito tyrimo klausimas, tačiau, atrodo, kad jėzuitai rodė iniciatyvą.

Apaštalas	Pagrindiniai atributai ⁵²	Antriniai atributai
Šv. Judas Tadas	kampainis, Jėzaus atvaizdas „acheiropita“, kuoka	alebarda, ietis, kirvis, kalavijas, kryžius su ilgu kotu, simbolizuojantis faktą, kad mirė dėl Kristaus
Šv. Tomas	kampainis, ietis	rodymas pirštu į atvertą Kristaus žaizdą, Mergelės Marijos diržas

Šv. Judo Tado ir šv. Judo Tomo asmenvardžių ir misijos bendrumas, ir „giminystė“ su Jėzumi kulto istorijoje lėmė, kad gelbėtojas iš beviltiškos padėties šv. Judas Tadas tapo medžio bei marmuro meistrų globėju, ir Rojaus rūmų architekto šv. Tomo atributas kampainis pradėtas vaizduoti šv. Tado ikonografijoje.

Gauta — 2022 10 28

52 Visų apaštalų atributas yra Evangelijos, kurią jie skelbė pasauliui, knyga.

Šaltiniai ir literatūra

- Aukso legenda, arba šventųjų skaitiniai*. Pirmą knygą. Vertė Veronika Gerliakienė, Sigita Narbutas, Vaidilė Stalioraitytė ir Tomas Veteikis, 77–78. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Biedermann, Hans. *Enciclopedia dei simboli*. Milano: Garzanti, 1991.
- Casanova, Maria Letizia. „Giuda Taddeo. Iconografia“. In *Bibliotheca Sanctorum*. T. VI, 1156–1157. Roma: Città nuova editrice, 1965.
- Cezarietis, Eusebijas. *Bažnyčios istorija*. Iš graikų kalbos vertė (1–7 sk.) kun. Česlovas Kavaliauskas, iš anglų kalbos (8–12 sk.) Audrius Remeika. Vilnius: Lumen fondo leidykla, 1993.
- Eusèbe de Césarée. *Histoire ecclésiastique, livres I–IV*. Texte grec traduction et annotation par Gustave Bardy, 41, išnaša 3. Paris: Les éditions du cerf, 1978.
- „Excellentia virtutum: šventieji Lietuvos kultūroje“. In *Religinės kultūros paveldo studijos 4*. Sudarė Asta Giniūnienė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019.
- De Ambroggi, Pietro. „Giuda Taddeo“. In *Enciclopedia cattolica* VI, 693–694. 1951.
- Drėma, Vladas. *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997.
- Drungilienė, Gita. „Jokūbas Voraginietis, Aukso legenda ir Lietuva“. In *Aukso legenda, arba šventųjų skaitiniai. Pirmą knygą*. Vertė Veronika Gerliakienė, Sigita Narbutas, Vaidilė Stalioraitytė ir Tomas Veteikis, 11–19. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Gyvas žodis, gyvas vaizdas. *Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus: pamokslas faktinėmis, vertimas ir studija*. Sudarė Tojana Račiūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
- Gli Apocrifi del Nuovo Testamento II*. Atti e leggende, versione e commento a cura di Mario Erbetta. Bologna: Marietti, 2021.
- „Gnosticizmas“. In *Žinynas. Religijos, bažnyčios, tikėjimas*. Iš lenkų kalbos vertė Kazimieras Algimantas Antanavičius ir Leopoldas Stanevičius, 95–96. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Gunther, John J. „The meaning and origin of the name Judas Thomas“. In *Le Muséon. Revue d'études orientales*. Fondé en 1881 par Ch. De Harlez. T. 93, 113. Louvain, 1980.
- Iconographie de l'art chrétien par Louis Réau*. T. III. *Iconographie des saints*. T. II. Paris: Presses universitaires de France, 1958.
- Klijn, Albertus Frederik Johannes. „John XIV, 22 and the name Judas Thomas“. In *Studies in John*. Presented to Professor Dr. J. N. Sevensster on the occasion of his seventieth birthday, 88–96. Leiden: E. J. Brill, 1970.
- Lanzi, Fernando e Gioia. *Santi e patroni. Come riconoscerli nell'arte e nelle immagini popolari*. Milano: Jaca Book, 2013.
- Lexikon der christlichen Ikonographie*. T. VIII. Kirschbaum, Engelbert (Herausgeber), Wolfgang Braunsfels (Mitwirkende), Günter Bandmann (Mitwirkende) et al., 426. 1990.
- Maslauskaitė, Sigita. „Švč. Trejybės vaizdavimas. Potridentiniai traktatai apie krikščioniškąjį meną“. In *Pamaldumas Išganytojui Lietuvos kultūroje*. Sudarė Liudas Jovaiša ir Gabija Surdokaitė, 151–169. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008.
- Murray, Alexander. *Doubting Thomas in Medieval Exegesis and Art*. With prefaces by Letizia Ermini Pani and Lester K. Little; an introduction by David D'Avray and a bio-bibliography of the author, 84–87. Roma: Unione internazionale degli istituti di archeologia storia e storia dell'arte in Roma, 2006.
- Palmer, Andrew. „Edessen images of Christ“. In Karlheinz Dietz et al. *Das Christusbild. Zu Herkunft und Entwicklung in Ost und West*. Würzburg: Echter, 2016.

- Panzarino, Rocco et Maria Angelini. „Squadra”. In *Santi e simboli. Storia, miracoli, tradizioni e leggende nell'arte sacra*, 61–62. Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 2012.
- Peretto, Licino M. „Giuda Taddeo”. In *Bibliotheca Sanctorum*. T. VI, 1152. Roma: Città nuova editrice, 1965.
- Raggi, Angelo Maria. „Tommaso apostolo. Iconografia”. In *Bibliotheca Sanctorum*. T. XII, 540–544. Roma: Città nuova editrice, 1969.
- Ramonienė, Dalia. *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
- Skarga, Petras. „Żywot świętego Szymona i Judy, Apostolów”. In *Żywoty świętych pańskich na wszystkie dnie roku*. Opracowane podług ks. Piotra Skargi T. J., ojca Prokopa, kapucyna, ojca Bitschnaua, benedyktyna i innych wybitnych autorów. Wydanie szóste, 1045–1047. Mikołów–Warszawa: nakładem Karola Miarki, 1910.
- Spadafora, Francesco. „Tommaso apostolo”. In *Bibliotheca Sanctorum*. T. XII, 536–540. Roma: Città nuova editrice, 1969.
- Šie yra slapti žodžiai... Nag Hammadi apokrifai. *Evangelija pagal Tomą. Evangelija pagal Pilypą. Petro laiškas, kurį jis pasiuntė Pilypui. Evangelija pagal Mariją. Sielos išaiškinimas*. Sudarė Vytautas Ališauskas, Gražina Kelmelytė-Ratniece. Iš koptų k. vertė ir paaiškinimus parengė Gražina Kelmelytė-Ratniece. Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai, 2022.

Summary

Two Apostles and an Architect's Square. Questions of the Genesis of the Iconography of St. Jude Thaddeus and St. Thomas

Sigita Maslauskaitė-Mažyliienė

Keywords: Jude, Thomas, Thaddeus, architect's square, apostles, Apocrypha, hagiography, iconography.

The research seeks to find an answer to the question of why an architect's instrument – a square – which is related to the hagiographical tradition of St. Thomas the Apostle, also appears in the iconography of St. Jude Thaddeus. For this purpose, apocryphal and hagiographic texts are presented, the origin and meaning of the names of the apostles are emphasised, and the contents of the narratives that had an impact on the iconography are recounted.

The discussed apocryphal and hagiographical texts allow us to assert that an architect's tool – a square – belongs to St. Thomas and refers to the palace built by the apostle in Paradise and his mission in India. Meanwhile, the appearance of a square in the hands of St. Jude Thaddeus should be regarded as a misunderstanding originating from apocryphal texts, an error that is evident in the iconography of the late Middle Ages and in Lithuanian church art. This confusion is associated with the personal name of Jude: St. Jude Thaddeus and St. Jude Thomas. Jude was one of the most popular names in Israel, while Thomas is not a personal name – Thomas (Greek Δίδυμος, Didi-mos) means 'a twin' and is a person's description or nickname. It can be seen that the duplication of St. Jude Thomas and St. Jude Thaddeus derives from the gnostic and apocryphal traditions of the 1st–3rd century that not only speak about these namesake heroes, but also testify to their common mission: the apostles St. Thomas and St. Judas Thaddeus were geographically and conceptually related to the evangelisation of India, Syria, and Asia Minor.

In the Middle Ages, the cult of St. Jude Thaddeus deteriorated because of the story of his namesake, Judas Iscariot, who betrayed Jesus. Nevertheless, St. Bridget of

Sweden in her *Heavenly Revelations* (Old Swedish *Himmelska uppenbarelsen*, Latin *Revelationes*, 1492) says that the Lord instructed her to pray to this saint with confidence, because he can save one from hopeless situations in life. After the appearance of *Heavenly Revelations*, the cult of St. Jude Thaddeus began to spread in Western Europe. An abundance of images of St. Jude Thaddeus is clearly seen in sixteenth-century Western European art, and in the 17th century, the cult of St. Jude Thaddeus spread in Central Eastern Europe: Austria, Czech Republic, and Poland. Encyclopaedias assert that in the 18th century, the personal name Thaddeus became very popular in these countries, and mention Adam Mickiewicz's poem *Pan Tadeusz* (1834). In Lithuania, devotion to the patron of hopeless cases, St. Jude Thaddeus, appeared in the eighteenth century: he is depicted both with Jesus and a square, but a square appears statistically more often.